

М. ШАПОВАЛ

СТАРА І НОВА УКРАЇНА

Листи в Америку

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ
НЮ ЙОРК

1925

М. ШАПОВАЛ

СТАРА І НОВА УКРАЇНА

Листи в Америку

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ
НЮ ЙОРК
1925

I.

Коли я читаю українські часописи з Америки, то одержую дивне вражіння від більшости їх, — це ніби не українські часописи. Питаю інших наших людей, чи я не помиляюся, — вони так само кажуть, що все в тих часописах не цікаве: і хроніка подій, стилізована розмашисто-кучерявими вибриками, і плиткі беззмістовні замітки, і гидка полеміка і придуркуваті оповістки. Й само життя якесь: походи, богослуження, рецепти врятування України — від большевицького та гетьманського рецептів аж до чудернацького галицького петрушівського легітимізму, — все це нам чуже.

Коли слова навіть приблизно однакові там і тут, то там вони мають якийсь інший зміст. Невже в Америці наших земляків можна більше дурити, ніж тут? Коли большевицька легенда в Європі розсвіається, коли про гетьманщину тут ніхто й не згадує, то там і те й друге на порядку денному.

Особливо гидке вражіння зробила — мало сказати авантура, ні — просте хуліганство з прославленням московського генеральчика Скоронадського, як одинокої «надії» України. Ми читали про оту «постанову», «присягу», «Філядельфію», «Шікаго», п. Назарука і т. п., як про гидку клоунату. Невже в Америці з її «американським» розумом нічого не могли кращого видумати українські політики? Але не випадкове те, що власне в Америці вигадано тепер, коли рана українська так широко одкрилась, коли наш народ стікає кровю під московським, польським і румунським канчуками: коли наша сила і організованість менші нашої свідомости неволі; коли ми бачимо

стійне розривання звязків з ворожим колективом і звязування національно гноблених людей в окремих самостійний національний, господарський і культурно-суспільний колектив. Визволення ніяк інакше мислити собі не можна, як тільки визволення од звязку з чужим колективом і витворення натомість свого колективу, з забезпеченого своєю працею і творчістю.

Національне визволення у всіх поневолених народів йде через однакові ступні розвитку. Кожний процес відродження грубо ділиться на два періоди: 1. період ідеологічний, період освідчення і пропаганди, — 2. період організації сил, боротьби і будівництва. Період перший вже для українського народу минає: ми живемо в другому періоді. Головна задача тепер: творити матеріальні цінності, щоб визволитися від ворога господарський, творити культурні цінності, щоб визволитися духово. Однак й матеріальні й духові цінності мусять витворюватися в матеріальній формі. Ідеї не можуть грати культурної ролі, коли вони не втілені в матеріальну форму (книгу, школу, музей, газету, будинок, фабрику, міст і т. п.).

Ми пройшли 120 років, рахуючи від початку нової української літератури (коли в основу письменства було покладено мову наших трудових класів, головню селянства) аж до революції 1917 року, а за цей час пройшли певні шаблі розвитку і поширення змісту національно-відродженського руху першого періоду.

Перша доба (1798 - 1840)

- а) естетичне замилювання мовою, піснею;
- б) Зацікавлення своєю мпнвшиною.

Друга доба (1840 - 1880)

- а) прокинулася політична і соціяльна свідомість (Шевченко);
- б) поглиблення вивчення історії з націо-

- нального погляду (1850 р. р.);
- в) повстало просвітно-шкільне завдання 1860 р. р.);
- г) сформодування політичних завдань (Драгоманов).

Третя доба (1880 - 1917)

- а) спроби політичної організації (1880 р. р.);
- б) культурно-просвітня діяльність;
- в) політичні партії на основі нових завдань (1890 - 1900 р. р.);
- г) початки національної господарської праці (кооперація)

Другий період визначився тим, що культурна, політична і господарська праця вже йшли разом, однією течією. Цей другий період на Великій Україні треба рахувати з 1917 року, а в Галичині і Буковині — трохи раніше.

Коли оминуть історичні і локальні прикмети національного руху і соціальну структуру даного поневоленого народу, то у всіх народів однакої фази розвитку.

Рух робиться дуже напруженим в другому періоді. Поскільки в першому періоді головна реча його — пропаганда, ідеологія, то в другому вже приходять чинність: організація сил політичних, культурних, господарських; боротьба на полі культурному, політичному і господарському; будівництво, створення власних національних цінностей — культурних, політичних, господарських.

І коли хто хоче розуміти зміст визвольного руху і його політику, той мусить передовсім вяснити, в якій фазі рух знаходиться і оцінити його діяльні сили. Тоді видно буде, чи правильна політика чи ні, яка група діячів є консервативна (не творча), яка роалістично-творча і яка утопічно-фантастична.

Такі люде, що стоять за охорону придбаного і бояться дражнити ворога, щоб він не одіб-

рав того, що є, приспособляються до його вимог, смаків, настроїв, ведуть угодову політику і обмежують рямці руху лозунгами, які походять з минулого, означають гальмуючу сулу руху і вузівсть його. Такі партії, групи і одиниці увесь час ідеологічно представляють національний рух, як річ простішу і дрібнішу, ніж він є справді і як він має бути. Це сили консервативні, котрі для народу є перешкодою, і чим вони дужчі, тим небезначніші.

Сили реалістичні — це ті, що оцінюють становище, як воно є, обчислюють сили і відповідно їм ставлять програму праці. Програма праці у реалістів складається з двох частин: що треба робити сьогодні і що треба робити завтра. Сьогоднішнє вони роблять, для здійснення завтрашнього готують матеріали і сили. Реалістична праця продхнута настроєм поступовості і демократизму, стремлінням до поширення круту учасників (осіб) і круту праці (ділянок діяльності).

Утопісти-фантасти ставлять логічно-максималістичну програму, не зважаючи на дійсний стан сил і засобів руху, пропагують і домагаються здійснення програм-максимум негайно. Вони звичайно називають себе «революційними» і «безкомпромісовими» або «державними» і «національними», одначе не журяться головним компромісом, який вони щодня роблять, — безплідністю своїх слів і безчінністю.

Консерватори, реалісти і утопісти є типи психологічні і зустріваються в кожній партії. Коли ділч доводить, що треба охороняти сьогоднішнє, не дражнити ворога, «скріпляти сили», то він консерватор готовий, і таких дуже багато в партіях пануючих клясів і пануючих націй. Коли він переляканий можливістю ексцесів, то покликє до скріплення диктатури (реакціонер), додумється до монархизму,

звергається до авторитету церкви. Консерватор, коли помічається активність у противників, майже як правило переходить в табор найбільшої реакції.

Реаліст, коли він з сьогоднішньою працею не сполучує підготовки до завтрашньої, поволі опадає в своїй роботі, обертається в петворчий баласт. Реаліст, що робить сьогодні разом за сьогодні й завтра, в тиху погоду веде рівну лінію, але з наростанням активності мас, обертається в революціонера-реаліста, здібного зважувати свої вчинки, здібного порушати правне status quo, установлене противником і закріпляти за собою нові позиції. Реаліст-революціонер є принциповим прихильником масових акцій, які він підготовляє обов'язково програмою потрібної інтегральності: політичної, культурної і господарської чинності в масах. З ростом культурним і господарським росте політична ініціатива і сила мас, а також їх провідників. І реаліст-революціонер сторожко пильнує за розвитком інтегральної програми.

Утопіст є прихильником активної меншості, доволі призириливо ставиться до мас, навіть тоді, коли об'єктом його акції є ті маси. Він любить крайні засоби і вважає тактику залякування ворога за основу творчості (терор, демонстрації на вулицях і промови на бенкетах — його любимі засоби). Утопіст думає, що основою всіх лих соціального життя є у більшості симпатії до рабства і що розбудити маси можна тільки голосним вибухом — бомби чи слова. Утопіст низько ставить вартість людської особи, а тому й сам шпіді здібний на саможертву.

Найкращим політичним типом діяча є реаліст-революціонер, що сполучує в собі наукове розуміння дійсності, історичної доби розвитку свого народу, з оцінкою його сил і перспектив дальшого розвитку. В основі діяль-

ности реаліст-революціонер має інтегральну програму — культурну, політичну і господарську — і вміє бачити способи її постійного здійснення і поширення. Діяльністю реалістів наповнюється історія кожного поневоленого народу, на ній росте його відродження і визволення. На ній зростає і зростає українське відродження визволення.

Це власне і є Нова Україна.

Нова Україна — це передовсім ті члени нашого народу, що усвідомлюють історичну добу, яку переживаємо, і її чергові завдання. Усвідомити історичну добу значить:

а) вивчити і зрозуміти соціальну структуру всього населення України: складові частини і групування суспільства: національні, класові, політичні, професійні, релігійні і т. п., зрозуміти рушійні сили кожної групи, механіку і динаміку відносин між групами і степе́нь культурного та технічного самоозброєння кожної групи і здібність її до боротьби і успіхів.

б) усвідомити, яке місце в загальній соціальній структурі займає український народ і його окремі складові частини, в порівнанні їх з групами, що проти українського народу в цілому і в його частинах орудують;

в) порівнянням і вивченням означити розмір всіх антагоністичних і солідаристичних змагань в цілому суспільстві і в українській його частині.

г) означити в чім є залежність українського народу від інших народів, а в чім нема тієї залежності, цеб то означити, чого бракує українському народові в цілому і в його групах; чого бракує абсолютно (в залежності від розміру потреб нашого народу і його складових частин) і релятивно (в порівнанні з задоволенням аналогічних потреб у противника).

д) з цього вияснити і означити, в якому

розмірі і якими засобами може український народ сам задовольняти свої потреби, а які потреби його задовольняє противник і що за те бере і що бере поверх того; в'яснення цього дасть нам програму чергового будівництва (відповідного силам), щоб-то програму реальної політики на сьогодні, а також програми ближчих завдань завтра і після-завтра.

е) порівняти, що ми маємо, що можемо в ближчий час мати і чого нам треба для остаточної мети; тоді побачимо, який шлях перед нами для реального суспільного будівництва, що все в цілому має мету створення внутрішньо-самостійного національного суспільства.

ж) означити сили противника і свої для доцільної боротьби, котрою усувати перешкоди на шляху свого суспільного будівництва; позитивна мета: створити своє незалежне господарство, культуру, техніку — загалом суспільство; негативна — боротьбою усувати противника аж до повного визволення від його; суспільне будівництво — наша мета, боротьба — засіб для досягнення мети.

От власне, що значить усвідомити історичну добу і її завдання. Нова Україна є програма суспільного будівництва, організації має і масової боротьби. Нова Україна — селянство, робітництво і трудова інтелігенція, що усвідомлює собі солідарність своїх інтересів з трудовою більшістю надії. Нова Україна — це поневолена нація, що займає в соціяльній структурі на Україні місце трудових класів, поневоленнх політично, соціяльно, національно, культурно і господарськи.

Нова Україна — це та частина народу, що усвідомлює собі становище українського народу в цілому і в його частинах і змагається зорганізувати трудову більшість нації до суспіль-

ного будівництва і боротьби. Тому вона й революційно-реалістична, республіканська, соціалістична.

Вона знає, що консервативні елементи консервують (зберігають) теперішній стан — значить вони для нашого трудового народу найбільші вороги, котрі сприяють задержанню панування чужинців і визискувачів. Для революційно-реалістичної України ясно, що тільки самодіяльність одиниць і груп, незалежність від пануючих урядів і націй є єдиним шляхом до визволення. Самодіяльність можлива тільки в демократії і як демократія, тому вона бореться за демократизацію чужого режиму, щоб творити свою демократію. Самовизволення може мислитись, як зріст, розвиток і поширення української демократії (народоправства) на полі політики, культури, господарства, суду, релігії і адміністрації, тому революційно-реалістична Нова Україна бореться за демократію політичну, демократію культурну, демократію господарську, демократію в суді, адміністрації. Демократію, незалежну від державно-окупаційних режимів, незалежну від чужонаціональних організмів; демократію, незалежну взагалі від держави, чужої і будучої своєї. Тільки демократія може забезпечити права одиниці, свободу її і розвиток.

Тому всякі концепції гетьманщини, монархії, фашизму, більшевизму є вродженими в корні навіть самій ідеї відродження, визволення, суспільного будівництва. Коли такі концепції походять від гнобителів чужих, то це зрозуміло: вони є безпекою для панування гнобителів. Коли ж такі концепції проповідують Українці — то це походить з їхнього нерозуміння речі самого визволення. Такі Українці є свідомі або несвідомі вороги визволення. Головне: в обох випадках — це вороги. Їх треба активно поборюва-

ти, а несвідомих учити або... лікувати, як патологічний продукт нашої неволі.

Утопісти суб'єктивно не вважають себе за шкідників, але об'єктивно вони можуть стати ними, коли голосять ідеї і роблять вчинки, котрих вимагає ворог. У нас тепер є такі гетьманці та комуністи, що працюють об'єктивно для скріплення московського панування на Україні. Самі по собі українські комуністи не шкідливі (хоч і не корисні) для українського визвольного руху, але вони шкідливі, як знаряддя в руках Москви чи Варшави.

Нова Україна, революційно-демократична стоїть на певному і правильному шляху, що веде до визволення, тому вона нічого не має, не може мати і не буде мати спільного з усіма проти-демократичними, консервативними і утопічними елементами, вважаючи їх за шкідливі перешкоди до нашої всенародньої мети — визволення.

От, я з цього становища Нової України погляну на нашу американську еміграцію. Що несе нашій українській визвольній справі американська еміграція? З погляду ідеологічного вона не дає нічого: хотів би, щоб мені показали в Америці українську серйозну книгу, в якій би було вказано: що таке суспільство, як воно живе, розвивається, які закони керують суспільним життям, яке становище (реальне) українського народу і його окремих частин, до чого ми маємо і як маємо йти? Такої книги нема, а є натомість придуркуваті, порожні газетки, в яких чуємо лайку, сензаційно-брехливу хроніку, беззмістовні замітки, відозви, полеміку про попів, і оповістки про вистави, богослуження, українських парикмахерів, в кого купувати шиф-карти і через кого посплати долари до краю. Тому й марна надія думати, що наша еміграція в Америці приймає участь (при-

наймні — участь) в розробленні ідеології українського визволення. Де нема ідеології, там не буде визволення.

Нікчемне блягузкання московських наймитів, які всі визвольні надії покладають на ворога нашого визволення, вказують, що одна частина еміграції в Америці є хвора, заражена противизвольною хворобою, а через те вона є з'явищем патологічним і тому шкідливим для нашого народу.

Друга ж частина ще покладає визвольні надії на московського генерала, вже один раз вигнаного з України всім народом. І тепер знайшлося в Америці купа земляків, що читає якусь дурну присягу, «отчечнаш». Знайшлися люде, що ніколи не бачили і в вічі того московського генеральчика, що не вмів говорити по українському, що не заявив себе ні в чім корисною працею для України, бувши лише катом її, — так от знайшлися люде в Америці, що там десь збираються, присягають, плачуть, покладають надії! Як мало треба для тих людей! Як африканські дикунні, вони з дерева роблять болвана, мажуть його салом, танцюють навколо, плачуть і співають, що він їм пошле дощ. шасливе полювання і вратує від комарів. Коли цей болван не посилає дощу, вони його батожать, кидають в річку, а собі роблять другого. Вони не розуміють, що таке суспільство, життя, природа. Вони не знають нічого. Вони дуже дивуються, коли до них приходять якісь «білі», озброєні і мудрі, як боги, що їх запрягають в неволю. Дикунні починають ще більше робити болванів. Яка трагічна доля цих бідних істот і які ідіоти їх шамани і ворожбити, що в пір'ї і в дзвонках танцюють навколо болванів!

Я инакше собі не уявляю отого зборища у Філадельфіях і Шікагах наших нещасних людей, що живуть з африканськими головами в

осередку Америки! І які ж гидкі їхні шамани-доктори з «отченашами» і московськими генералами, з ідейками про «Одну Особу» і про дощ від московського генерала на українську землю. Вся «назарукіяда» в Америці є безоглядно ганьбою на визвольні змагання українського народу. «Одна Особа» тільки саму себе може визволяти (та й не завжди), а хто ж цілий наш народ визволятиме? Тільки він сам, гуртом, організований в самодіяльну силу — демократію. Як африканський дикун, п. Назарук на «білого» дивиться, як на бога: на московського генерала, як на визволителя України... Я називаю патологічною ту частину американської еміграції, що додумалась до московського генерала. Чому ще й не польського? Чому ще п. Назарук не проголосив львівського польського воеводу за гетьмана «Західньої України»?

Українська еміграція в Америці не приймає участі і в створенні українських культурних цінностей. Де українські наукові книги, підручники для вищої школи? Кожна нація не буде культурно-самостійною аж доки не створить самостійної національної культури — школи, книги і т. д. Я не бачу, щоб американські емігранти навіть розуміли вагу української самостійної вищої школи, бо не чую, щоб вони турбувались цією справою. Є у Львові «таємні» вищі школи, є у нас на еміграції в Чехословаччині Університет, Господарська Академія, Педагогічна, Інститут Промадознавства, — це підвалини для створення вищої науки на Україні і її культурної самостійності, але чи зацікавилась американська еміграція ними? Чи прийшла на допомогу?

Чи творять наші американці господарські цінності для України? Окрім висилання доларів родичам і кривнякам та дрібної доброчинності нічого не чути.

Чи створили американці політично-свідомі сили, організації? Опріч кількох робітничих спілок нема поважного нічого.

Таким чином, ні в політичній, ні культурній, ні господарській відбудові рідного краю американська наша еміграція участі помітної не бере.

Але натомість своєму народові московські рецепти посилає та пишається неприхідним лісом чорносотенства або большевизму.

Великим страшним сумом віє на нас з газет, що є дзеркалом душі американсько-української «інтелігенції». Ці газети нам малюють, як фотографія, велику пустиню.

Цей факт вказує, що кайдани неволі і натерті ними ранці, люде довго носять ще після того, як вийдуть з свого краю. Еміграція, покидаючи свій край, несе скрізь з собою знаки його рабства!

Наша американська еміграція в більшості робоча і селянська, що вивезла з собою з краю те, що там мала: злидні, темноту в громадських справах і робочі руки. Щоб вона стала активним творцем культурних, господарських і політичних цінностей, треба їй великої підготовки в своїх організаціях і науки, науки, науки. Очевидне це з часом прийде, а поки-що...

Так звана «інтелігенція» — переважно духовенство і духовні сини його в свіцьких ролях — несе з собою скрізь дух свій — консерватизм, середовічний спосіб думання і темноту в громадських справах. Хіба ця «інтелігенція» з тавром тьми на чолі може творити в зволення, коли визволення наше по своїй природі мусить бути і визволенням з культурної тьми. Не може вона йти сама проти своєї по-суті протн-визвольної природи!

От через те й буває, що ірландці з Америки організовували визволення своєї Ірландії, чехи з Америки видали свою вашингтонську де-

клярацію про республіку, демократію і соціальні реформи, створили визвольний фонд соціаліста і демократа Масарика, а наші земляки..... видали «отченаш» і прославили московського генерала та й годі.....

Мороз іде по спині як пригадаєш та порівняєш такі факти і зробиш з їх висновки. Наша інтелігенція в Америці, як консервативна, тим самим і проти визвольна.

І тому не дивно, що Нова Україна покладає надії тільки на робочу і селянську масу, якій визволення потрібне. Для «інтелігенції» нема од чого визволятися — вона себе добре почувала на московській і польській службі та американських гешефтах. Тому надії визвольні наші тільки з робочим людом.

Супроти Нової України стоїть Стара, вихована на службі в панів, тупа, консервативна, не творча, ворожа інтересам більшості народу. Маленька меншість нації, хоч галаслива і метушлива, вона має «становище» доти, доки чужий режим на землях наших панує і паразитну зграю своїх службовців з нашої нації охороняє. Цьому прийде долий кінець, який Нова Україна, революційно-реалістична, підготовляє. Між Новою і Старою Україною примирення не буде.

Світлим для нас є з'явищем робочі організації в Америці. Вони є початком тамошньої Нової України. Вони мусять стати до будівничої праці: будувати свою робочу Україну, незалежну насамперед внутрішню від старої паразитної яничарської України, що живе надіями на ворота і його болваном перед всім народом силкується величатись.

Голос Нової України ми чуємо тільки з «Оборони України» — добре, що він з'явився в Америці — бо тільки він і оправдує перед поневоленою страждучою Україною глуху до страждань народніх американську нашу еміграцію. Привіт всім товаришам - борцям за Нову Україну.

II.

Власне, яку справді роль американські Українці мусять чи можуть відіграти в черговому суспільному будівництві рідного краю чи в боротьбі за його визволення? Який поділ суспільної праці між краєм і американськими Українцями міг би бути доцільний і корисний?

На ці питання мусямо відповісти можливо повніше і установити кілька твердих тез.

Коли ми кажемо, що головна мета є визволення, то треба поглянути глибше кого й від чого треба визволяти. 2/3 галицького населення є Українці, а 1/3 чужинці (Поляки, Жиди, трохи Німців. Головною силою, що душить Українців, є Поляки. І то які Поляки? 3000 польських поміщиків тримають в своїх руках 40% галицько-української території, економічно змушуючи українських селян обробляти цю панську землю за таку робочу платню, що панам залишається великий зиск і рента за монополію земельної власності. Селяне наші в Галичині творять 92% українського населення. Значить, те, що називається в Галичині українським селянством є власне те саме, що український народ. І от оця селянська маса закріпощена господарським режимом так, що здається, наче нема виходу. Господарські злидні, а з цього культурні злидні, темнота, значить — не свідомість. А несвідомість разом з тим є безсилля, бо несвідомі люде ніколи виходу не бачуть, їм все здається темне, безпросвітне, безвихідне. Вони, не бачучи виходу, не організуються і не борються, а при цім ворог сидить твердо і керує певно. На цім ґрунті росте ворогова політична сила і наше безсилля. Ворог знущається, штуки викомарює, воду впли-

ває, як хоче, а ми скиглимо від жалю і болю, не бачучи виходу. Не бачити виходу — це є ознака безсилля, безнадійності. Купити землі? Але купити нема і заборонено. Ідуть безземельні в наймити, в мійську прислугу, пролетаріят або на еміграцію. Ті, що залишаються в селі, залишаються в темноті і безнадійності. По містах колотиться убога, ошарпана «інтелігенція», що по полях з гріхом проскочила через школу, щоб здобути посаду урядника, професора, попа, адвоката, лікаря. Інтелігенція у великій мірі залежить од своїх посад, цеб-то від своїх хлібодавців, а тому вона відчуває цю залежність і духово розкладається: їй хочеться визволення, але вона не може. І колотиться між двома силами: силою бажання визволення і силою свідомості залежності. Ясно, що друга сила фактично перемагає, але людина не має відваги це отверто визнавати. Тому вона має відвагу це отверто визнавати. Тому вона має відвагу, убогими датками «на рідну школу», китицями цвітів на святі або значком з «левом» чи «тризубом» маскує свою внутрішню неволю, дурить людей, а часто навіть і сама себе. І так виробляється той гідкий тип українського інтелігента-фарнсея, лінивця, брехуна, грошохапа, кар'єровища, циніка і морального пройдисвіта. Ці люди одриваються психологічно від народнього життя, бачуть неволю, але не розуміють її розумом, не відчують серцем. Вони набіраються від панів життя їхніх поглядів на світ, їхніх розумів, відчувають і думають, що суспільний устрій є нормальний, вічний, лихо тільки в тім, що Поляки посади займають. Що польські паразитні острівці окружені морем українського селянства, — це вони бачуть, але не розуміють в чім залежність української нації, де корінь неволі. І тому не розуміють головного: коли, якими, способами треба боротись, щоб справді наближувати день свого національного визволення. Ходять на службу, увечері в каварню, або на роз-

мову, сновигають нудні, вузькі, сірі, злобні, понурі, з нахилом до ексцесу на моральному ґрунті. Чи є моральний гріх? Що таке гріх, коли так гидко, сіро, нудно живеться. І минають дні, минають ночі, тижні, місяці, роки. Визволення не приходить само. Воно ніби «якось має бути», але досвід показує, що нема і... не буде. Темна, злобна, понура інтелігенція поневоленого народу є морально-бандитською тому, що вона безнадійна і виходу не бачить.

Вона не знає, що визволення ніколи само не прийде, а що навпаки: визволення треба організувати.

Першою задачею нашого часу є організація селянства. Коли 92% нашого українського населення неорганізовані і темні, збоджілі і насивні, то останні 8% все одно нічого не зроблять реального, того, що збільшує нашу силу і наближує визволення. Скільки не балакати по містах, каварнях, зборах, — реально це справи з мертвої точки не зрушить. Ні, треба організувати силу! А це значить втягати в активні ряди оті 92%, селянство. Як втягати? Попереду організувати культурно, цеб-то в кожному селі організувати науку в різних можливих формах: школа (явна чи таємна), читальня (явна чи таємна), книгозбірня (явна чи таємна), просвітні гуртки (явні чи таємні). Освіту передовсім політичну, господарську і технічну. На цю роботу мусить піти багато тієї інтелігенції, що справді хоче приймати участь у визвольній боротьбі. Йти в село! таке гасло. Це не значить, що всім буквально в село: ні, частина може жити і в містах і за кордоном, і навіть в Америці, але праця, думки і почуття для села!

Разом з культурною обов'язково і господарська організація села. Це значить: розпочати боротьбу, в першу чергу за при-

своєння собі того, що беруть чужі посередники при збуті і закупі товарів для села. Цеб-то боротьба за українізацію торгівлі продуктами, які йдуть з села й в село. Цю українізацію торгівлі треба розуміти тільки як кооперативну організацію села. Не українські панки і полупанки з міст мусять стати посередниками між селом і містом, але самі селяне, організовані кооперативно.

Тільки перейшовши сяку-таку підготовку в кооперативній (гуртовій) праці і склавши сякі-такі суми, селяне зразу самі побачуть, що від торгівлі треба прийти до організації свого виробництва: все, що треба для села — виробляти самим, у своїх підприємствах! Будувати свої майстерні, фабрики і фабрики! Таку мету треба поставити, і тоді видно буде, що, як і коли треба робити. Українізація промислу, і то єдиним можливим для нас кооперативним шляхом.

Треба попередити робити чужинців не потрібними в нашому краї, а тоді з ними легше боротись. Доки вороги роблять для нас сірники, папір, мило, цѣяхи, залізо всяке, струмент і т. д., доки ми самі для себе цього не будемо робити — доти вороги наші нам будуть потрібні. Закон суспільного життя: суспільство всі свої потреби мусять задовольняти своїм виробництвом або обміном. І цей закон показує, що ми, Українці, не все нам потрібне робимо самі. В цьому і є глибокий корінь нашої неволі. Але далі!

Нарешті, треба село організувати клясово-професійно, цеб-то створити професійну хліборобську спілку — селянську спілку, щоб вона боролась за свої щоденні господарські інтереси з паюючими (за платню, за пониження аренди, за полекшення її, за ліс, пасовиско і т. д.) В цій боротьбі селянство навчиться зразу і другої думки, що клясова і куль-

турна боротьба та господарська організація неможливі у повній мірі без політичної організації. І тоді селянство прийде до політики, не буде осторонь тихо скніти в стані малодушія, злиднів, темноти і безнадійности. Воно лише тоді, а не раніш, зрозуміє вагу політичної організації і відчує свою соціальну роль і силу. І лише після того зміниться де-що стан річей у нас: тоді відкриються перспективи, зродяться надії і всі побачуть, що вихід є, що ми на шляху визволення. А до того — все даремно!

На еміграції в Чехословаччині ми спробували практично організувати підготовку сил для роботи в селі. Ми організували тут Селянську Спілку, в якій було понад 150 селян (з бувшої армії); пристала частина молоді інтелігенції. Розуміється вся «знаменита» інтелігенція була і є проти цього діла. Ну, і що ж? Організували школи і курси для селян: кооперативні, миловарські, гарбарські, авто-тракторні і де-які інші. Перейшло їх до 700 осіб — селян. Одних кооператорів більше 250 скінчило курс. Вчилися з ентузіазмом, захватом, день і ніч. І вчителі, і слухачі працювали ретельно, до самозабуття. Багато вже цих нових селян пішло до дому і вже розпочинають працю в селах. Вони пізнали, як треба організуватись, що значить і політика і економіка, і відродження, і суспільне будівництво. Вислідами цієї праці ми більш, ніж задоволені. І нас болить тільки одно, що таку роботу ми організували на чужині, і що така робота майже не починається в краю. Уже й там залунав крик: на село! Це добре, це — поворот до видування.

Значить можна організувати таку роботу і вести її? Можна і треба.

Друга велика задача — організація духової культури нації. Селянство організувати — це добре і неминуче, але хто до

цього візьметься, той мусить організувати і вищу духову культуру, бо розбуджений народ хиріє через духовий голод не менш, як через голод фізичний. А у нас діло з вищою духовою культурою стоїть зле. Наші духово-культурні засоби є менші за наші потреби.

От, перша справа — вищі школи. Під польською окупацією 7½ мільонів Українців не мають ні одної своєї хоч будь-якої вищої школи. І всі покоління наші виростають майже неукраїнцями. Українець з Росії у всьому подібний до Москаля, Українець з Галичини до Поляка, хоч і розмовляють ніби по українському. Вони всі знання беруть у чужій формі, думають чужими поняттями. Читають книжки, писані мовою своїх панів і вичитують в їх те, що робить з їх людей більш подібних до ворога, ніж до Українця. Вся інтелігенція живе чужою наукою, книжкою, театром, мистецтвом, і... тому те все робить для України необхідними тих, що вчать в чужих школах, що пишуть чужі книжки, що їх продають і т. д. Чужа культура є необхідна до того часу, доки нема своєї.

І через те, хто справді хоче визволення, той мусить прийняти участь у створенні своїх вищих шкіл, своєї вищешкільної і загальної просвітної літератури, щоб зробити чужинців, що працюють в сфері духової культури на нашій землі, не потрібними.

У нас ця справа величезної ваги стоїть зле. На Великій Україні є вищі школи, але мало українських, є 35.000 студентів, але Українців між ними 9000, та й ті вчаться на чужій копил. На західних землях нема ні однієї вищої школи, коли не рахувати «таємного» університету і політехники у Львові, де «вчиться» щось біля 300 осіб, а за те на польських більш 900 Українців. Але добре, що є хоч «таємні» школи, принаймні ідея своєї школи, хоч би й підпільної.

На еміграції в Чехословаччині є три вищі школи. Університет (без студентів), Господарська Академія (500 студентів з чеськими стипендіями) і Педагогічний Інститут (200 студентів-стипендіатів). Разом понад 130 осіб професур (професорів, доцентів, лекторів, асистентів і т. п.), 700 студентів, oprіч того на чеських вищих школах більше 1000 Українців стипендіатів.

Господарську Академію і Педагогічний Інститут організували ми (Український Громадський Комітет), а Університет — група професорів-галичан. Університет, що дає прибуток до 40 особам професорського складу, цим грає позитивну якусь ролю, але лише в тім, що на цім Університеті нема стипендій для студентів і тому Університет має якийсь плятонічний характер: університет є, а студентів нема. Швидче, якась демонстрація, а не університет!

Для витворення вищешкільної літератури і науки ми створили Український Громадський Видавничий Фонд, який до тепер вже видав з 16 книг, яких у нас ще не було. Ви читали оповістки Фонду і тому знаєте, що видано, а що має бути видано. Фонд склався з вкладок позичок Українців, що справді хочуть своєї вищешкільної літератури (щось 70 тисяч чes. кор.) та Чехи допомогли трохи (раз дали 100.000 кор. чes. і ще дадуть стільки ж).

Далі. Університет має два неповних факультети (філософічний і юридичний), Господарська Академія — три: економічний, агрономічно-лісовий та інженірний, Педагогічний Інститут — три: літературно-історичний, математично-природничий і музично-педагогічний. З цього бачите, які фахи заступлені і яку вони історичну ролю грають: це перші в нашій історії спроби широкої українізації науки, підготовки наукових сил з різних фахів, підготовки наукової літератури.

Ми на еміграції насмілились розпочати цю сторінку нашої культурної історії. Спочатку проти нас моральна чернь орудувала і вела агітацію між Чехами, щоб вони не дозволяли нам одкривати вищих шкіл мотивуючи це дуже оригінально тим, що у нас нема фахових сил для професорської праці і що наші школи будуть «ганьбою для чеської науки». Мені і товаришам по праці доводилось переживати страші з морального боку хвилини, натрапляючи на таку «патріотичну» допомогу. Одначе, ми перебороли всі перешкоди, і дві спражніх вищих школи таки створили. Тепер вже й вороги замовкли. Фахові професорські сили у нас будуть тоді, коли будуть школи, панове добродії!

Наші виші школи дуже добре йдуть: і професура і студенти працюють по совісті.

Одначе, ми не могли спинитися на цім. Є школи, є факультети з професорами і студентами, але нема у нас установи наукової, яка б знялась вивченням проблем суспільства і вивченням наукових підстав суспільної політики. І тому ми вже з осені 1924 року, розпочали організацію шось в роді академії суспільних наук під назвою Інститута Громадознавства з 3-ма відділами: 1) Народознавство, 2) Економіка і Техніка, 3) Соціологія і Політика з широкою програмою. Задачою цього Інституту є створити вищу літературу з поля всіх суспільних наук і вияснити та установляти підстави нашої суспільної політики. Задача величезна, але працею відданих людей-Українців і не-Українців (є Чехи, Французи, Німці, Італійці, Норвежець, Білорусини, Грузини і ще будуть інші), це буде досягнуто.

Досвід нам показав, що проблема організації духовної культури української є в межах можливості і запасу наших сил — треба лишень б а ж а т и і п р а ц ю в а т и.

Кажучи про ці дві великих задачі — орга-

нізацію селянства і організацію вищої української духової культури так докладно, я хочу сказати далі, яку роль в цій праці може, коли захоче, виконати наша американська еміграція.

Робота американських Українців може бути організована в двох напрямках: допомога країні людьми і грошима.

Америка — країна високої техніки, організації і ініціативи. Чи Українець може там чогось навчитись? Може. А коли хоче справді бути корисним країні, то й мусить навчитися. Сільське господарство є основа життя нашого народу, тому сільсько-господарська наука і практика потрібна нам в першу чергу. І коли молодий Українець там навчився чогось, то чи не вернеться він свідомо для роботи в своєму селі? Щоб розновів дома, як живуть і працюють люди в Америці, які ліпші способи господарства і техніки там практикуються, та й показав на практиці, як треба робити. Тому годилось би там виробити план підготовки кількох Українців у вищих школах на професорів, інженерів, економістів і т. п. Такі люди мусіли б повернутись, щоб працювати в своєму краю у вищих чи середніх школах (явних чи таємних), у селянських кооперативних підприємствах то-що. Робітництво наше, що живе там довго і депо знає, мусить поставити собі задачу: організувати фахові технічні школи для підготовки здібніших з своїх товаришів на інструкторів, техніків і добрих майстрів у своєму ділі, яке обогом лежить в рідному краї. Працюєте на фабриці, — то подумайте, щоб навчитись таку фабрику спорудити і вести. Коли робітництво бореться з капіталістами за визволення і перебудову суспільного устрою на трудовий, соціалістичний, цього не буде доти, доки в самому робітництві не буде людей, здібних вести велике діло промислової організації. Тим більше діло організува-

ти національне визволення: це означає передовсім організувати свою культуру і господарство. Отже, шині робітничі союзи в Америці могли б поставити собі таку задачу: організувати технічні школи і курси, на яких училося би хай 100, хай 50 здібних молодих робітників. Наука хай триває рік або два або і три, але щоб вийшов добрий майстер, техник, інструктор. Він потім приїде в Галичину, чи на Велику Україну і, як знавець діла, займе становище, не буде безробітним і вестиме організаційну роботу, і фабричку кооперативну збудує, або сам своєю майстерню вестиме. Невже того не міг би зробити якийсь наш робітничий союз в Америці? Я певен, що 100 робітників могли б дати змогу одному товаришові вивчитись добре і в краю потім орудувати. Ну, не можна своєї школи зробити, то двох-трьох товаришів пошліть в англійську, дайте їм стипендію, вивчіть і відошліть до краю.

Я не пишу ніякого «проєкту», а просто ставлю задачу і вірю, що її можна здійснити, коли хто захоче. Годі вже нам «визволятись» і «визволяти» словами — треба діла, хоч маленького, але діла.

Що-до шкільної і культурної підготовки села, то американці могли б готовити добрих знавців шкільної справи, вивчених в краєцях, хоч би в англійських школах. Вже коли в печінках сидить ота темна, галицька, попівська наука, — треба науку і школу визволити від чорносотенців, що роблять безмірну школу нашій визвольній справі. Вони в своїх темних семінарах, гімназіях, ліцеях виготовляють з селянських синів ворогів селянства і творять отой паскудний тип «інтелігенції», — брехливої, лінивої і чужої трудовим інтересам нашої трудової нації.

Боротьба за повітню школу — така вимога стоїть перед нами. Без зреволюціонування рабського духа не можна серйозно думати про

боротьбу за визволення. Та власне мало хто її думає. Тому трудовий люд — селяне і робітники та їхні чесні провідники — мусять приступити до виховання нового духа, духа ініціативи, боротьби, будівництва і революції. Створення українського робітничого коледжу в Америці — може це й дуже тяжка, але не неможлива задача.

Участь американської еміграції в створенні вищої наукової і самоосвітньої літератури — конче потрібна. Ви бачите, що на історичній черзі стоїть створення нашої української вищої школи. Цього мабуть ніхто не заперечить. Але вища школа без вищої наукової літератури неможлива! Значить, треба засукати рукави і братися за створення такої літератури, цеб-то видавництва. Ви скажете: а хто такі книги напише? Напишуть Українці, які мають відповідну освіту і хист, або перекладуть з якоїсь иншої мови. Коли ви самі не можете написати такої книги, то за те ви самі, чи гуртом, її зможете видати. Замовите, щоб тямущий написав, а ви видасте.

Коли на якийсь фонд Петрушевича ви зібрали 100.000 доларів, то як би щось подібного ви зробили для організації вищешкільної літератури, то знаєте що? У нас би була вже література на Університет, Господарську Академію і Педагогічний Інститут. У нас в Празі Видавничий Громадський Фонд має таку умову з чеськими друкарями: коли ми дамо завдатку грошима якусь суму, то вони друкуватимуть нам в кредит на суму тричі більшу, ніж ми їм дали. От і уявіть, що американська еміграція спромоглась би зібрати 100.000 доларів спеціально для створення наукової літератури, цеб-то 3½ мільони чеських корон. Знаєте, що можна було б надрукувати на ці гроші з кредитом в 300%. З 50 книг, по 20 аркушів друку, кожна в числі 2000 примірників. Це майже всю науку

можна вбгати в 350 книг. І тоді б кожний український студент на Великій Україні, в Галичині, на Кубані, на Буковині і в Америці мав би змогу прочитати ту книгу (як би захотів) і засвоїти науку в своїй мові і термінології.

Щоб написати або перекласти ці 350 книг, то попрацювали б усі вчені Українці, заробляючи хліб біля своєї праці, а не біля панської. Як би 350 книг були видані, то це видавництво жило б далі внутрішніми своїми силами, видаючи щороку 20-30-50 нових книг.

Бідна наша еміграція в Чехословаччині видала в своїм Видавничім Громадським Фонді 16 книг, а за цей рік видасть ще хай 10-15 книг, значить ми даємо своєму народові 30 наукових книг. А скільки книг дала своєму народові наша американська еміграція? Ми вивчили 700 селян на кооператорів, гарбарів, миловарів, і ріжних майстрів, а скільки вивчила майстрів для краю американська еміграція? Такі питання можна ставити тільки для обрахунку нашої національно-визвольної праці, а не для амбіції того чи иншого еміграційного уламку народу. Хоч і не велике, скромне діло, а його треба робити.

Кажучи про створення духової культури, я кажу реально про школи і наукові книжки: хіба б не могла американська еміграція організувати свого Громадського Видавничого Фонду?

Не треба тих грошей на Видавничий Фонд жертвувати: просто вкладки від свого імені давати, а як треба, то й назад брати, але треба, щоб 100.000 осіб внесли по одному доларові на Видавничий Фонд, і вибравши Комітет з п'ять осіб, сказали їм організувати діло. Коли розрахунок покаже, що такі книжки в Америці друкувати дорого, то перенесіть друк в иншу країну або в Галичину. Шукайте, де є сили, туди і дайте роботу. Ось в Чехословаччині біль-

ше 130 професорських сил, 2000 студентів вищих шкіл, письменників і т. п. Вони б і писали і перекладали, відомі вчені і молоді студенти, що кінчають школи, — всі працювали б. За три роки видали б 300 книг!

Та ви зберіть фонд, 10-20 тисяч доларів і вклавши його в наш Видавничий Фонд, побачите через рік 50-70 нових наукових книг. І гроші Ваші будуть цілі, і нові книги будуть!

Друга справа з вищими школами. Ось в Празі Український Університет без студентів, бо слухачі записані на чеських школах, а в Університет ходять рідко і мало, так собі, «для спасенія душі патріотичної». Чи не могла б американська еміграція відкрити свої стипендії для студентів (15 доларів на одного в місяць) або принаймні для професорських кандидатів (по 20 доларів у місяць на одного). Є вже такі, що скінчили вищу школу, здібні люде, були б через кілька років кваліфікованими ученими. Чи утримує американська еміграція хоч одного такого кандидата? А це значить, що реальної участі в підготовці визвольних сил вона не бере. В Празі, oprіч стипендіятів чеського уряду, є ще українські студенти-емігранти, що хочуть вчитися, але не мають допомоги. Ось передчора були у мене таких 24 особи: вони скінчили наші матуральні курси і вписалися на чеську політехнику, але стипендій не дістали, бо з 1-го березня чеський уряд вже припинив призначення нових стипендій. На стипендіях будуть дочуватися ті, що раніш вписалися і дістали стипендію на основі старого пляну допомоги. Нові студенти вже на це надії не мають. Тому я, як голова Українського Громадського Комітету, пережив і переживаю тяжку хвилю: є нові кандидати на науку, а нема коштів. Ці студенти — емігранти з Великої України і Західних Земель, з дому вони нічого не одержують. Вони були в українській армії, боролися за Україну, їм треба

шукати власними силами екзистенції. Ну, а як би американська еміграція подумала про створення «Студентського Допомогового Фонду» і підтримала хоч би 100, або 50 або навіть 20 осіб, щоб вони вивчилися і зобов'язались відпрацювати потім на важній національно-визвольній роботі.

Нарешті, кілька слів про підмогу краєві грошима. Поскільки можна зрозуміти настрої американської еміграції такий: вона «розчарована». Давала гроші на «політичну акцію», а Антанта не згодилась на програму галицького уряду. Народ в неволі, уряд урядує в Берліні і виглядів ніяких. З того розчарованість, скептицизм. А хто винуватий? Винувата наша некультурність і нерозуміння того шляху, яким треба вести визвольну працю, боротьбу і суспільне будівництво. Нерозуміння того, що є єдиним шляхом (організація народних мас, будівництво культурне і господарське) та незнання методів його. Головне люде не знали м е т и, єдиної, ясної і всеукраїнської. Який піп, таке його кадило. Люде хочуть визволення а не знають як с п р а в д і треба визволятись. Їхні міністри (вроді п. Назарука) міняють свої орієнтації, як комірці: вчора псевтавали проти московського генерала, а потім йому «отченаші» komponують. Боролись з большевикамп, а на другий день «зміняють віхи»! Така нація не може бути і не буде самостійною, аж до того часу, коли організується нова політична і культурна генерація, котра знатиме, чоґо їй треба і зорганізує народ до боротьби і будівництва.

Тому треба ясно глянути в вічі правді: в краю підтримувати тільки тих н о в и х. Не треба ілюзій «єдиного фронту»: треба о д р і ж н я т и добро від зла, гідне від негідного, здібне від нездібного, чесне від нечесного. Підтримувати добре, гідне, здібне, чесне, а його антитезу н и щ и т и. Хто змішує добро і зло у себе дома, той, не буде одріжняти волі од неволі. Треба одріжнити мету і якість людей і праці їх: не всякий «заклик»

про допомогу вартій уваги. Робота, що йде пляхом дрібних проб, «стихійного» намацування можливостей без продуманого плану всебічного суспільного будівництва, — не має великої вартости. А в Галичині якраз багато такого дрібного пробування на свій смак, без всякого огляду на його суспільне значіння. Пишуть «заклик», одержують від знайомих дрібну суму, розтринькують безконтрольно, з затії нічого не виходить. Американці тоді «розчаровуються» і з гордим негативним видом ставляться і до поважних діл.

Розпорошена допомога краєві м а л о к о р и с н а. Вона розтікається дрібними течійками без сліду і значіння, більше граючи роль добродійства для окремих осіб, а не для збільшення суспільної сили українства.

Американці, якщо можуть давати допомогу, повинні утворити підконтрольний Визвольний Фонд. Фондом мав би керувати Комітет чесних людей, що переводили б збір грошей на Визвольний Фонд і друкували б періодичні звіти. Гроші Фонду передавались би в краєвий Комітет, який би витрачав їх на основі стверджених в Америці кошторисів і плянів. Все повинно вестись, як у доброму підприємстві, — пляново і підконтрольно. Хто попався б з швиндлем, пішов би під суд і був би зап'ятований! Без контролю і кар на марнотратів або злодіїв ніякої поважної справи вести не м о ж н а.

І взагалі мусить бути один принцип покладений в основу праці: суспільні гроші вкладати більше в матеріяльні предмети (в журнали, книги, будинки, школи, підприємства і т. п.), а не в неясні функції, акції, пропаганди і таке подібне розвіювання гроша. Інколи потрібно і «акції» підтримувати, але коли вони загально-важні.

Все, про що казав я вище, американська наша еміграція робити могла б, коли б захотіла. Поділ праці між краєм і еміграцією не тільки необхідний але й м о ж л и в и й. Одначе головна перешкода є в двох річах: немає виробле-

ної і спільно-продуманої програми праці і нема довіря. Це з'явище буде так довго тривати, як довго український рух буде репрезентувати тільки інтелігенція, а не широкі народні маси. У всіх народів, що відроджувались або відроджуються буває неминучий цей період переваги «інтелігенції», що пересипається, мов пісок, купи не держиться і перебуває постійно в стані заїлої внутрішньої боротьби. «Гризуться, мов коти в мішку» можна сказати про Українців, але це саме було у всіх народів, де народні маси пасивні.

Суспільна природа інтелігентів така, що веде до гострої конкуренції. Інтелігенти не мають самостійного існування, вони — робітники, наймити, індивідуалістично успособлені. При переміні господаря-хлібодавця міняють свої погляди, симпатії, антипатії. Тому розвинутий в інтелігентів кар'єризм, віроломство, брехливість, лінивість, нахил до паразитизму і зрадництва. Інтелігенція стає ліпшою, коли народні маси стають до активного життя, коли повстають зорганізовані, кремезні групи, які своєю сталістю привчають до більшої постійності і тих інтелігентів, що прийшли на працю до тих груп.

З цього висновок: поліпшити психологічний тип нашого пересічного інтелігента вдасться лише тоді, коли народні маси ліпше зорганізовані стануть до більш активного громадського життя. Тому проблема організації селянства є разом з тим проблемою оздоровлення нашої інтелігенції.

Ми стоїмо історично на порозі цієї нової доби коли рішучо мусить виходити наперед народня маса, коли розпочинається організація українського господарства та культури і коли цю роботу зможе розпочати тільки свідомий робочий люд. Я не маю марних надій на «інтелігенцію», «діячів», «батьків», — вони нової вільної програми не приймуть. Вони не робити-

муть в Америці того, про що я пишу в цьому листі. Вони не робитимуть того і в краю.

Співробітництво між краєм і еміграцією можуть налагоджувати тільки робочі маси американські і тутешні. Роботу цю може вести тільки нова Україна. Між нею і старою є неперехідна психологічна межа — тому мусить бути проведена і о р г а н і з а ц і й н а межа. Ні спільних підприємств, ані спільних організацій, ані спільних акцій!

Все, про що я пишу в цьому листі, прошу нашу американську трудову еміграцію поважно розглянути і розважити: коли є бажання будівничої співпраці з краєм і європейською нашою еміграцією, то її треба вже тепер організаційно налагоджувати. Культурно-творча частина нашої еміграції в Європі мусить бути включена в систему співробітництва Америки з краєм. Це ко-рисно не тільки «взагалі», а й практично: наша еміграція тут працює, але не треба забувати того часу, коли ця праця тут припиниться. Тоді перед нашою еміграцією достане важке питання: кудю йти? Чи б а п і т у л ю в а т и перед противником і вертати всім додому, чи хоч частинно перекинути культурних сил в Америку, а частинно працювати тут з підмогою з Америки. Американська еміграція мусить подумати, як зужиткувати культурні сили, що не можуть поки що вертати до краю, особливо на Велику Україну.

От власне про це треба думати, а не про «отчешаш», і тоді реальне співробітництво Америки з краєм стане дійсним фактом.

Прага, 25 березня 1925 р.

